

Tür: Araştırma Makalesi

Kabul Tarihi: 21 Aralık 2021

Gönderim Tarihi: 8 Ekim 2021

Yayımlanma Tarihi: 27 Aralık 2021

Atıf Künyesi: KARACA, Nesrin & KESKİN, Kadriye (2021), “Atlas Miti’nden Tulpar Miti’ne Kadınların Kendi Olma Mücadelesi Bağlamında Meridyenin Meryemleri”, *International Journal Of Turkish Academic Studies (TURAS)*, C. 2, S. 3, s. 82-106.

ATLAS MİTİ’NDEN TULPAR MİTİ’NE

KADINLARIN KENDİ OLMA MÜCADELESİ BAĞLAMINDA *MERİDYENİN MERYEMLERİ*

Nesrin KARACA*

Kadriye KESKİN*

10.54566/turas.1000986

ÖZ

Sacide Fikret Çobanoğlu tarafından kaleme alınan *Meridyenin Meryemleri*, kadınlık ve kadınlığa dair meseleleri odağa almasıyla, Bursa’nın mistik, kültürel yaşantısını gözler önüne sermesiyle ve başkahraman Handan’ın geliştirdiği paralel evrenler teorisiyle çok boyutlu bir romandır. Bu çok boyutluluk beraberinde roman tekniklerinin de çeşitlenmesini getirmiş, ele alınan meseleler, kullanılan tekniklerle belirgin kılınmıştır. Eserin iki mitle bağıntılı olarak bölümlenmesi yine aynı doğrultudadır. Başkahraman Nimet Handan Altay ve onun çevresindeki

* Bursa Uludağ Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi TDE Bölümü, Mail: nkaraca01@gmail.com ORCID 0000-0001-5355-5665

* Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, YTE Ana Bilim Dalı Doktora Öğrencisi, Mail: kadriyeeskin435@gmail.com ORCID 0000-0002-2677-1511

kadınların özelinde ataerkil sistemin kısıcında debelenen kadınların omuzlarındaki yükler, Atlas ile bağdaştırılırken kendi olarak var olma savaşı veren kadınlar tulpar ile özdeşleştirilmiştir. Başkahramanın ölüm ve hayat kıyısında durup yaptığı sorgulamalar, onu bir devir daim fikrine götürmüş ve paralel evrenler teorisini geliştirmesini sağlamıştır. Bu teoriye göre Handan, insanın tekâmülü tamamlayana kadar aynı beden ve aynı bilinçle değişik formlarda (katı-sıvı-gaz) başka evrenlerde yaşamını devam ettirdiğini ileri sürer. Handan'ın paralel evrenler teorisinin altyapısını destekleyen ise Bursa'nın uhrevi havası ve sık sık dinlediği veli menkıbeleridir. Başkahramanın hayatına teklifsizce dahil olan ikiz kardeş ruhu ise geride bıraktığı bir defterde Handan'dan önce deneyimlediklerini ve bir teori olarak geliştirmese de paralel evrenlere dair aynı fikirleri kaydeder. Bu durum iki kadının ruhunun bulunduğu ortak noktaları gözler önüne serer. Nitekim iki kadın da ataerkil sistemin yaşam savaşına aynı reaksiyonu göstererek katılmıştır.

Ataerkil sistemde Atlas olmak yerine tulpar gibi kanatlanmış kadınların ruhunu özgür bir evrene ulaştırabileceğini vurgulayan *Meridyenin Meryemleri* adlı eser, yukarıdaki izlenimler doğrultusunda ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: roman, kadın, Bursa, paralel evrenler teorisi

FROM ATLAS MYTH TO TULPAR MYTH

MARIES OF THE MERIDIAN IN THE CONTEXT OF WOMEN'S STRUGGLE TO BE THEIR OWN

ABSTRACT

Maries of the Meridian, written by Sacide Fikret Çobanoğlu, is a multidimensional novel with its focus on femininity and issues of femininity, revealing Bursa's mystical and cultural life, and the theory of parallel universes developed by the protagonist Handan. This multidimensionality brought with it the diversification of novel techniques, and the issues discussed were made clear by the techniques used. The division of the work in relation to two myths is also in the same direction. In particular, the protagonist Nimet Handan Altay and the women around her, while the burdens on the shoulders of the women struggling in the grip of the patriarchal system are associated with Atlas, the women who fight to exist as themselves are identified with tulpar. The protagonist's interrogations, standing on the edge of death and life, led her to the idea of a perpetuity and

Cilt/Volume 2, Sayı/Issue 3, 2021

enabled her to develop the theory of parallel universes. According to this theory, Handan argues that man continues his life in different universes in different forms (solid-liquid-gas) with the same body and same consciousness until he completes his evolution. What supports the infrastructure of Handan's theory of parallel universes is Bursa's otherworldly atmosphere and the stories of the saints she often listens to. The twin brother spirit, casually involved in the life of the protagonist, records in a notebook she left behind what she experienced before Handan and the same ideas about parallel universes, although she could not develop them as a theory. This situation reveals the common points where the souls of two women meet. As a matter of fact, both women participated in the patriarchal system's struggle for survival by showing the same reaction.

Emphasizing that the souls of women who wing like tulpar instead of being Atlas in the patriarchal system can wing to a free universe, the work called *Maries of the Meridian* is discussed in line with the above impressions.

Keywords: novel, woman, Bursa, parallel universes theory

GİRİŞ

Sacide Fikret Çobanoğlu'nun biricik evdeşi Prof. Dr. Özkul Çobanoğlu'na ithaf ettiği *Meridyenin Meryemleri* isimli romanı, 2021 yılında Akçağ Yayınları tarafından basılır. Kadınların yeryüzünde asırlardır aynı kaderi paylaşan bir döngünün parçası olduğu düşüncesini taşıyan yazar, tüm kadınları Meryem'le özdeşleştirmiştir. Bu minvalde *Meridyenin Meryemleri*, evrensel giden yerel renklerin, yerel lezzetlerin, yerel öykülerin kadın özelinde yeniden ele alınışının ve kurgulanışının romanıdır. Romanın başkahramanı Nimet Handan'ın gökyüzünde Çoban Yıldız'ını arayan gözleri Suat Derviş'in *Fosforlu Cevriye*'sini (2016), Çalikuşu Feride lakabı, Reşat Nuri Güntekin'in *Çalikuşu* romanının kalbi kırık Feridesi'ni (2007) ve başkahramanın adı dolayısıyla Halide Edip'in *Handan*'ını (2016) çağırıştırır. Dahası bahsi geçen üç roman kahramanın acılarından *Meridyenin Meryemleri*'nin Nimet Handan'ına pay düşmüştür. Bu dört başkahramanın asıl misyonu kadın olarak toplumda kendine yer açmak ve eril sistemde "kendi" olarak var olabilmek mücadelesidir. Öte yandan kırık aşk hikâyelerini güncesine dökerek dillendirmeleri Çalikuşu Feride, Nimet Handan ve Handan'ın ortak noktasıdır. Bu ortak noktalar Türk edebiyatından Dünya edebiyatına kadar genişletilirse varılacak sonuç, *Meridyenin Meryemleri*

yeryüzündeki tüm kadınlardan birer iz taşır, ancak başkahraman bir bütün olarak değerlendirildiğinde bu kadınların hepsinden daha fazlasıdır. İşte romanı ve başkahramanı değerli kılan unsurlardan biri de bu tarafıdır.

1. ATLAS MİTİ'NDEN TULPAR MİTİ'NE KADINLARIN KENDİ OLMA MÜCADELESİ

Meridyenin Meryemleri, kadını odağa alan bir romandır. Roman giriş bölümünden itibaren iki ana bölüme ayrılır ve bu iki ana bölüm iki mitle bağlantılıdır. İlk bölüm, Atlas mitine göndermede bulunur. Yunan mitolojisinde bir Titan olan Atlas, Zeus'a karşı girdiği savaşı kaybeder ve büyük bir cezaya çarptırılır. Bu, gök kubbeyi sonsuza değin omuzları üzerinde taşıma cezasıdır. İlk bölümde başkahraman Handan ve onunla ilintili kadınların yaşadıkları üzerinden işlenen Atlas miti, dünyayı sırtlayan kadınlar özelinde imlenir. (Hamilton, 2016) Bu doğrultudan bakıldığında kendi benliğinden sıyrılıp tüm hayatını birlikte olduğu erkeğe vakfeden kadınların kuşatılmış kimliklerle yaşama tutunma çabaları ele alınan romanda başkahraman Handan, Handan'ın annesi Şevvâl Hanım, Handan'ın babaannesi Keriman Hanım üzerinden üç nesle tevarüs eden mutsuzluğun mimarı ataerkil sistemden başkası değildir. Atlas gibi omuzlarına yüklenen ağırlığa dayanma mecburiyetiyle sürdürdükleri ipotekli bir yaşamda "kendi" olarak "kadın" olarak yer almak için ağır bir savaşın ortasına sürüklenmiş ve önüne çıkan her engelde birbirine kenetlenerek güçlü kalmış kadınları işleyen bu bölüm aslında kadınlık tarihinin bir nüvesi gibidir. Yine babaanne Keriman Hanım'ın kocası Seyfi Bey tarafından aldatılması, Keriman Hanım'ın oğlu Can'ın gelini Şevvâl'i aldatması, damadı Barış'ın torunu Handan'ı söylediği yalanlarla manevi olarak aldatması temas edilmesi gereken bir diğer mühim husustur. Çünkü bu üç erkek de asla kendilerini suçlu olarak görmez, aksine eşlerini bir suç yığınının ortasına bırakmayı tercih ederler. Böyle zorlu süreçlerden geçen ailenin kadınlarını toparlayan ve onların hayatlarına sihirli değneğiyle dokunan babaanne Keriman Hanım'dır. Keriman Hanım, bu yönüyle "bilge kadın tipi"ni yansıtır. Romanın başkahramanı her ne kadar torunu Handan olsa da Handan'ın hayatının her anında babaanne Keriman Hanım'ın parmak izleri vardır.

İlk bölümde kullanılan roman tekniklerine bakıldığında ise sık sık içinde bulunulan andan geçmişin tozlu sayfalarına sığınma isteği duyan Handan'ın ruh

hâli geriye dönüş tekniğini zorunlu kılar. Geriye dönüş tekniğinin yanı sıra ileriye kırılma, bilinç akışı, iç çözümlene, iç monolog, üstkurmaca tekniği, metinler-arasılık, metinler-arasılığa bağlı olarak montaj tekniğinin ustalikle kullanıldığı görülür. Ayrıca Handan'ın duygu durumuna göre betimlediği Uludağ'ın genellikle sisli ve gri atmosferi özellikle ilk bölümde bir leitmotif olarak yinelenir.

Yazarın dilinin işlekliliği, tasvirlerinin canlılığı, romanın konusu kadar üslubunu da ilgi çekici kılan unsurlardandır. Özellikle Bursa'ya dair tasvirler, okura Bursa sokaklarında geziyor izlenimi verecek denli başarılıdır. Bu doğrultuda romanın sürükleyici bir dili olduğunun da altını çizmek gerekir.

İkinci bölüm tamamen ilk bölüm sonlarında Keriman Hanım'ın torunu Handan'a anlattığı Türkistan mitindeki tulpar üzerine kurgulanır. Tulpar, mitolojik kanatlı bir attır. Kanatları çıkana değin bakmama sabrını gösterenler ona binip uçabilir. Handan'ın Doğu Karadeniz'e atanıp orada yeni bir aşka yelken açışı, romanın iç içe hikâye tekniğini besleyecek olan ve anlatımın iki ayrı kanala taşınmasını sağlayacak olan Eser Hoca'nımın¹ defterine kaydedilenler de tulpar miti çerçevesinde irdelenebilir. Handan gibi Eser Hoca'nım da ataerkil sistem içinde varlığını sorgulamış ve en sonunda bizzat tulpar olup özgürlüğüne yani kadınlığın herhangi bir çerçeveye sıkıştırılmadığı dünyaya kanatlanmak da karar kılmıştır. Romanda hem Handan, hem Eser Hoca'nım, hem de Karadeniz'de Handan'ın hayatına giren arkadaşları Firûze ve Tazegül, tulparın kanatlarının çıkması için büyük bir mücadeleye tutuşmuş kadınlardır. (Gürçay, 2019) İlk bölümden itibaren verdikleri büyük mücadeleden muzaffer ayrılan ismi zikredilen kadınların hepsinin de eğitilmiş, kendi ayakları üzerinde durabilecek nitelikte kadınlar oluşu, romanda eğilinen bir diğer önemli husustur. Her ne kadar üniversite okumuş, meslek sahibi olmuş olsa da bir kadın kendi benliğini inşa ederken etrafını saran toplumsal kabullerin, yıkılmaz sanılan yargıların çukurunda debelenmek mecburiyetinde bırakılabilir. İşte bu noktada, “Atlas olmaktan vazgeçip tulpar gibi kanatlarını göğe açabilecek cesareti göstermelidir.” tezini işleyen romanın sonunda Handan hayata veda ederken tulparın ismini sayıklaması boşa değildir.

¹ Romanda Eser Hoca Hanım hitabı yerine Hoca'nım şeklinde kısaltma kullanıldığı için aslına sadık kalınmıştır.

Yine romanın ikinci bölümünün de postmodern tekniklere dayalı olduğunu söylemek mümkündür. Özellikle kurguda öne çıkan Handan ve Eser Hoca'nının günceleri, türler arası tekniği uzantısında işlevsel olarak kullanılır. Bunun yanı sıra metinler-arasılık, bilinç akışı, iç çözümleme, iç monolog, iç içe hikâye gibi pek çok teknik de yer alır.

Oldukça yoğun bir roman olan *Meridyenin Meryemleri*, dört yüz yetmiş iki (472) sayfa civarındadır. Akıcı dili ve ilgi çekici konusuyla, içinde yer alan masal, menkıbe, şiir, mit, efsane, şarkı örnekleriyle, edebiyattan felsefeye, felsefeden, psikolojiye, psikolojiden bilimsel açıklamalara uzanan geniş perspektifiyle, Bursa'yı mimarisi, yeşilliği, tarihi, gelenek ve görenekleri, tasavvufi şahsiyetleriyle ele alışıyla okurunu başka bir boyuta taşıyabilecek niteliktedir.

Romanda zaman ve mekân kavramları ele alınacak olursa mekân, geriye dönüşlerde hep Bursa olarak karşımıza çıkar. Bunda Handan'ın çocukluğunun ve gençliğinin geçtiği şehir olması büyük bir etkidir. İkinci olarak Handan'ın atandığı Doğu Karadeniz'deki ilçe işlense de bu ilçenin ne adından, ne de bağlı olduğu ilden bahsedilir. Handan'ın Hacettepe Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü mezunu olması dolayısıyla Doğu Karadeniz'den sonra tekrar tayin istediği Ankara, üçüncü mekândır. Son olarak Handan'ın akademik hayata atıldığı Amerika'dan söz edilebilir. Fomara Meydanı, Çatalfırın, Demirtaş, Çekirge, Namazgâh, Koza Han, Kültürpark, Kapalıçarşı, Bakırcılar Çarşısı gibi Bursa'nın pek çok gözde mekânının canlı bir şekilde betimlenmesi, romanda dört mekânın içinden ana mekân olarak Bursa'nın öne çıktığını gösterir. Bu minvalde *Meridyenin Meryemleri*, bir Bursa romanıdır. Bursa sade bir mekân olarak arka fonda yer almaz. Bütün uhrevîyâtıyla, bütün hususiyetleriyle Handan'ın yanı başında gitgide yükselen capcanlı bir şehirdir. Handan'ın evlerini tarif etmede geliştirdiği betimleme tekerlemesi de Bursa'nın baştanbaşa bir ruh ve hafıza taşıdığının göstergesidir:

“Çakır Hamam'ın önünden sola kıvrıl, Timurtaş Paşa'nın türbesine bir selam çakıp Hisar yokuşuna vur kendini. Sağ tarafındaki Okçu Baba Türbesi'ne de selam vermeyi unutma! Yolun akışına uyararak yeniden usulca sola kıvrılırken Gümüşlü Kubbe'yi göreceksin, sakın şaşırma! Osman Gazi ve Orhan Gazi de selamını beklerler ihmal etme! Saat kulesine bak, derin bir iç çekerken çünkü gökyüzü senindir artık. Tophane'nin karşısındaki sokağa sap, işte burası Kavaklı Cadde. Adının

“cadde” olduğuna bakmaksızın ufacık tefecik bir yol düşle. Yokuş bir yol... Bu Uludağ’a bakan yokuşu tırmanırken yarısında dur. Sol tarafında, aslan başlı tokmaklarından tutulup azametli iki kanadı da arkaya dayanmış, kocaman eski bir kapı görürsün. Dikkat et o aslan başları canlıdır. Bana o gün sokaktan kimlerin geçtiğini bir bir söylerler. Kapının eşliğinden atladığın gibi bir yanda iki büyük ardıç diğer yanda iki büyük çınar selamlar seni. Bu ulu ağaçların gölgesinde yükselen üç katlı ahşap evle karşılaşan gözlerin, artık başka bir şey görmez olmuştur. Öyle ki o güzelim ev, çoktan seni büyümlü etkisinin altına almıştır artık.” (12)

Handan’ın evine giden yol, aynı zamanda Bursa’nın kültürel değerlerini yansıtır. Başkahraman Bursa’ya panoromik bir bakış yöneltmek yerine, sokaklarında gezmiş, caddelerini arşınlamış bir nevi Bursa’nın nabzını tutmuştur. Böylelikle Bursa’nın; tarihi şahsiyetleri, velileri, semtleri ve köyleri, caddeleri, camileri, mezarlıkları, yokuşları, hamamları ve gözde mekânları, kurguyla bütünleşmiştir. Romana Bursa, kuyumcu titizliğiyle nakış nakış işlenmiştir. Handan’ın objektifinden yansıyan Bursa manzarasını tamamlayan maddi ve manevi değerler şöyledir:

Bursa ile özdeşleşmiş tarihi şahsiyetler: Timurtaş Paşa, Osman Gazi, Orhan Gazi, Çakır Ağa...

Bursa’nın evliyalari: Molla Fenâri, Tezveren Dede, Üftâde Sultan Hazretleri, Somuncu Baba, İsmail Hakkı Bursevî, Okçu Baba, Acele Bacı, Ethem Dede, Ay Dede...

Bursa’nın hamamları: Keçeli, Armutlu, Çakır Hamam, Çekirge Sultan, Hüsniğüzel Hamamı...

Bursanın bazı semtleri ve köyleri: Altıparmak, Heykel, Setbaşı, Namazgâh, Teleferik, Karıncaderesi, Dikkaldırım, Kuzguncuk, Beşikçiler, Sırameşeler, Bademli, Kuştepe, Mudanya, Çekirge, Kültürpark, Misi Köyü, Kavaklı, Tahtakale, Tophane, Tuzpazarı, Çatalfırın, Odunluk Köyü...

Bursa’nın caddeleri, Kavaklı Caddesi, Mumcu Caddesi, Atatürk Caddesi, Darmstad Caddesi, Bursalı Tahir Caddesi...

Bursa’nın camileri: Ulucami, Şehadet Cami, Hüdavendigâr Cami, Muradiye Cami, Molla Fenâri Cami, Emir Sultan Cami, Yeşil Cami, Orhan Cami, Şible Cami...

Bursa’nın mezarlıkları: Alacahırka Mezarlığı, Pınarbaşı Mezarlığı...

Bursa'nın yokuşları: İvaz Paşa Yokuşu, Maksem Yokuşu, Hisar Yokuşu, Namazgâh Yokuşu...

Özel mekânlar: Şar Dağ Pastanesi, Ulus Doyuran Fırını, Çelik Palas Oteli, Hüsnügüzel Çay Bahçesi, Koza Han, Bakırcılar Çarşısı, Kapalıçarşı, Gümüşlü Kubbe, Bebek Çeşmesi, Kırmızı Kahveler...

Bunların yanı sıra Bursa'nın geleneklerine de etraflıca değinilir. Bunlardan biri Gelin Hamamı'dır. Hamamın evlilik kurumundaki yerine ve sosyal hayattaki işlevselliğine de atıfta bulunulur. Hamamdan çıkmamakta ısrarcı olan çocuklar için “akşam ezanından sonra hamamda kalınmaz, kalırsan su perileri seni zapt eder” (79) inancı doğrultusunda anlatılan ürpertici hikâyelerden çocuk sahibi olmak için Üftâde Sultan Hazretleri'nin ziyaret edilip birtakım ritüellere inanarak teslim olunması gerektiğine ve “el verme”nin ocak içerisindeki önemine kadar eserde, Bursa'nın kültürel ve manevi atmosferine de yoğunlaşılmıştır.

Romanın zamanını belirgin kılan pek çok ipucu içerikte yer alsa da Handan'ın güncesine tarih düşmesi, kesin zamanı göstermesi bakımından önemlidir. “Salt Akrep Olmak mı Neden” başlığını attığı ilk yazısı 13 Ocak 1991 tarihini taşır. Handan'ın üniversiteden mezun olduktan hemen sonra evlenmiş olmasından ve dört yıldır bu evliliği sürdürmek için çabaladığının sık sık vurgulanmasından Handan'ın takribi yirmi altı, yirmi yedi yaşlarında olduğu sonucuna ulaşılabilmektedir. Romanın genel olarak özeti ise şu şekildedir:

Romanın giriş bölümünde İndiana Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı profesörü Nimet Handan Altay, yağmurlu bir havada Kirkwood Bulvarı'nı ağır adımlarla arşınlarken okurunu karşılar. Düşüncelerinin buğusuyla geçmişini sisli bir perdeden seyreden Nimet Handan Altay, Eser Hoca'nımın kendisine emanet bıraktığı romanı tamamlama görevini yerine getirip son paragrafı da kaleme alır. Ertesi gün Amerika'dan Bursa'ya çevirdiği rotasını Alacahırka Mezarlığı'nda Eser Hoca'nımın mezarı başında sonlandırır. Eser Hoca'nımın mezar taşı, kapağı açık bir kitap şeklindedir ve bir tarafında Türk dili ve edebiyatı öğretmeni Eser Karahanlıoğlu'nun doğum ve ölüm tarihleri kayıtlıken öbür tarafında Cahit Sıtkı Tarancı'nın “Desem ki” şiirinin tamamı yer almaktadır. Bir müddet burada zaman geçiren Nimet Handan Altay, söz verdiği romanı, *Meridyenin Meryemleri*'ni Eser Hoca'nıma okumak üzere Hüsnügüzel Çay Bahçesi'ne geçer. Roman giriş kısmı

itibariyle geriye dönüş, bilinç akışı, metinler-arasılık ve üstkurmaca olmak üzere dört teknikle iki bölüme açılan bir kapı vazifesini üstlenir.

I. Bölüm, *Öykülerimiz Kalmazsa Geriye Her Ölümde Gök Kubbemiz Çöker* başlığını taşır. Gecenin üç buçuğunda kocası Barış'ın eve dönmesini bekleyen Handan, gökyüzüne bakar, fakat tek bir yıldız dahi göremez. Çay pişirmek üzere mutfığa giderken evde en çok vakit geçirdiği yerin “mutfak” olduğunu kendine kendine itiraf eder. Daha sonrasında babaannesi Keriman Hanım'ı ne kadar özlediğinin farkına varmasıyla çocukluk anlarına dalması bir olur. Anne ve babasının yoğun çalışma temposundan ötürü babaannesi ile büyüyen Handan, babaannesinin evini kendi bulduğu bir tür olan “Betimleme Tekerlemesi” ile tarif edişini, babaannesinin ona pişirdiği lezzetli yemekleri, kedileri Pamuk'u, arkadaşlarıyla evin üçüncü katından büyük bir keyifle izlediği Uludağ'ın haşmetli görüntüsünü ve babaannesinin onu Çalığı Feride ile özdeşleştirmesini anımsar. Geç bir vakitte karşısına dizilen çocukluk anlarından sıyrılıp uyumaya giden Handan, sabah erkenden uyanır. Şiş gözlerini makyajla kapatıp okula gider. Fakülteden arkadaşı Yeşim'le aynı okulda görev yapan Handan, kocasıyla yaşadığı sorunları onunla paylaşır, fakat Yeşim'in ona verdiği hiçbir tavsiyeyi kabul etmez ve ilişkisi için yeterince savaştığını söyler. Okuldan sonra eve dönen Handan, kocası Barış'ın ayrılık konuşması yapmak üzere hazırlandığını görür. Barış'ın vurguladığı nokta ise yaşanan süreçte kendini suçlu görmediğidir. Handan Barış'ın sözleri ile konuşmadan bir kopukluk yaşar ve üniversite yıllarında tanıştığı Alman Dili ve Edebiyatı Bölümü mezunu eşinin evliliklerinin dördüncü ayında öğretmenliği bırakmasını ve bunu kendisine sormak lüzumu bile hissetmeyişi, ardı arkası kesilmeyen girişimcilik adımlarının hep borçlanmayla neticelenişini üstelik bu maddi yükün Handan'ın ve Handan'ın ailesinin omuzlarına binişini, yine kocasının eskiden bir alkol bağımlısı olduğunu öğrenişini, sürpriz bir şekilde hamile kalışını ve Barış'ın bebeği istememesi üzerine bebeğini aldırışını şimşek hızıyla hatırlar. Barış'ın sözlerini dinlemediği ikazıyla geçmiş günlerden silkinip 'an'a dönen Handan, kocasının kendinden ayrı yaşama karşılığında düğünde takılan takılarını istemesini garipsemez ve bu verdiklerinin son olacağı düşüncesiyle Barış'ın isteğini kabul eder. Omuzlarından bir yük kalkmış gibi hissederken aynı zamanda evde Barış'ın yokluğuyla oluşan boşluk arasında duygusal bir ikilem yaşayan Handan, söyleyemediklerini günlüğüne dökme kararı alır. Ailede tek çocuk olarak yetişen Handan, daha

çocukluğunda yaşlılarından farklı olduğunu anımsar. Mahallede topunu kesmeye çalışan Fatma Teyze'ye karşı sergilediği dik duruş, onun diğerleri arasında lider olarak sıyrılmasını sağlamıştır. Yaşı çok küçük olmasına rağmen mektebe gitmek için verdiği mücadeleyi de kazanmıştır. Bir sefir kızı olan babaannesi Keriman Hanım, klasik terbiye ile yetişmiş “Türk klasiklerini Osmanlıca; dünya klasiklerini Fransızca; Kur'an'ı ise Arapça okuyacak denli bilgi sahibi bir kadındır. Babaannesiyile büyüyen bir çocuk olan Handan, kendine rol model olarak onu seçer. Ud çalmayı da bilen Keriman Hanım, Handan'a Türk sanat müziği klasiklerinin hepsini makamlarıyla okumasını öğretmiştir. Geçmişe geri dönüşe ara verip bir adının da Bayan Obsesyon olduğunu günlüğüne yazan Handan, yazdığı her şeyi bir gün yaşayacağı kanısını taşıdığını, sevdiği herkesi bir gün kaybedeceği fikriyle yaşadığını itiraf eder. Romanın başkahramanı olan Handan'ın yazdığı her şeyi yaşayacağı düşüncesi onun aslında Pygmalion Etkisi olarak da adlandırılan “Beklenti Etkisi” doğrultusunda hayatını şekillendirdiğini gösterir ki, bu da üstkurmaca tekniğinin romanda işlevsel olarak kullanımını kolaylaştıran bir durumdur.

Barış ile bir müddet ayrı yaşama kararını önce annesiyle paylaşan Handan, sonrasında yakın arkadaşı Yeşim'e olanları anlatır. Yeşim de Handan'ın annesi Şevvâl Hanım gibi onu onaylar. Handan, “bitmeyen senfoni” diye adlandırdığı Yeşim'in liseden beri evli adamla yaşadığı yasak ilişkisini de sorgular, ama Yeşim Nevzat'tan vazgeçmeye niyetli değildir. Bir küs bir barışık ilişkisini sürdürme çabasıdadır. Handan, arkadaşını bu konudaki ısrarıyla üzmemek istemez ve evine döner. Koridorda yürürken duvarda kızıl saçlı, badem gözlü ve şiddete uğramış bir kadın silüeti gören Handan korkuyla yatak odasına koşar. O günden sonra zihnini toparlayıp hayatın monoton akışına kendini bırakır.

İçinde bulunduğu duygusal boşluğa sık sık kapılıp “flu mavi” ruhsal durumunu Uludağ'ın sisli dağ etekleriyle özdeşleştiren Handan'ın güncesine yazdığı sorgulamaları, kadın olma ve kendini bulma noktasında önemli bir girişimin habercisi gibidir. Handan'ın

“Her safhasında bu yaşantının; birilerinin karısı, birilerinin kızı, birilerinin ablası ve birilerinin öğretmeni oldum. Hep sorumluluklarım

vardı yine olacaktır mutlaka. “Peki ben ne zaman sadece kendim olup kendim için yaşayacağım?” diye soruyorum kendime.”² (61)

satırları birey olarak var olmaya ilk uyanışıdır. Handan’ın sürüklendiği duygusal girdabı fark eden okul müdürü ona bir günlük izin verir. Handan fırsattan istifade yürüyerek Bursa turuna çıkar. Bu yolculuk, onu yine çocukluğuna götürür. Bursa’nın ünlü hamamlarından Çakır Hamamı’nda yapılan eğlenceler, anlatılan hikâyeler, hazırlanan yemekler, babaannesinin hamamda kıymetli elbiselerinin çalınması, Deli Ayten’in babaannesini konu komşudan toplama kıyafetlerle sokakları arşınlarken görüp dalga geçmesi bütün canlılığıyla karşısına serilir. Handan, bu kısa Bursa turundan sonra evinin yolunu tutar, Barış ile ayrı yaşamaya başlayalı dört ay geçmiştir ve Barış’ın ilişkilerine tamamen ilgisiz kalışı, Handan’ı boşanma davası açmaya itmiştir. Bu süreçte Handan, tek kendi cephesinde değil anne ve babasının arasında da bir gerginlik olduğunu sezmiştir.

Handan’ın annesi Şevvâl ve babası Can mimardır, üniversite yıllarından tanışıp evlenmişlerdir. Can Bey, Fomara Meydanı’ndaki bürosunda çalışırken çocukluğuna uzanır. Babası Seyfi Bey tarafından önde tutulan kardeşi Nihat’la parlak geleceğini ve alıştığı her şeyi elinin tersiyle iterek mermerci çırağı babasına kaçan annesi Keriman Hanım’ın aşağılık kompleksiyle sert davranışlar sergileyen kocasına kendini beğendirme çabasını buruk bir acıyla anımsar. Bu esnada Handan babasını ziyarete gelir. Handan, Barış’tan ayrılmadığı için kızan Can Bey, içine döner ve karısı Şevvâl’i aldattığının çıkmazları içindedir. Şevvâl’in de bunu bildiğinden emindir, fakat bu duruma bir türlü son veremediği için kendini suçlar. Üstelik Şevvâl’i, üniversitedeki rakibi Zerrin’le aldatması işleri içinden çıkılmaz bir hâle getirmiştir. Zerrin’in çekim alanından kurtulamayan Can Bey, egemenlik altına girmeyen, fedakârlık yapmayan, karşısındakine sınır çizen bu kadınla birlikteliğini sonlandıramadıkça vicdanyla da yüzleşemediğinin farkına varır. Can Bey, yaşadığı yasak ilişkinin babası Seyfi Bey’le tek ortak noktası olduğunun bilincindedir. Bürodan çıkıp eve gelen Can Bey, Zerrin’i evde beklerken bulur. Zerrin, Can’ın karşısına çıkıp tek suçlunun kendisi olmadığını Handan, Şevvâl ve kendisinin arasında “mutsuzluk üçgeni”ni kuranın Can olduğunu açıkça dillendirir ve onu terk eder.

² Alıntılar *Meridyenin Meryemleri* (2021) adlı eserden alınmıştır.

Şevvâl Hanım, Selanik'ten Üsküp'e, Üsküp'ten Bursa'ya göç etmiş bir ailenin çocuğudur ve bütün yakınlarını kaybetmiştir. Can Bey de babası Seyfi Bey'in başka bir kadınla ilişkisi yüzünden annesiyle evi terk edip Keriman Hanım'ın aile dostu Feriha Hanım'a tahsis edilmiş babadan kalma evine sığınmışlardır. Kırık geçmişlerini birbirine tutunarak onaran Şevvâl ve Can, Keriman Hanım'ın desteğiyle kurdukları yuvayı büyütür. Oğlu ve gelininin evliliklerinin bitme noktasına geldiğini gören Keriman Hanım, torunu Handan'la bir plan yapar ve Can ile Şevvâl'i yüz yüze buluşturmak ister, ancak Can'ın yolda kaza geçirip vefat etmesi planlarını altüst eder. Bütün aileyi şok eden bu ölümün tesiri kolay kolay geçmez. Babaanne Keriman Hanım'ın takdir-i ilâhi deyip kabullendiği ölüm, Şevvâl Hanım'ın uzun zaman sonra gittiği evinin yatak odasında bulduğu sarı renkli üç saç teliyle uğradığı yıkım bu süreci biraz hızlandırır da ölüm karşısında Handan felsefi sorgulamalar ve yeni tanımlamalar ihtiyacı hisseder. Bu dönemde en büyük destekçisi yakın arkadaşı Yeşim olur. Handan ölümü kendi anlayışına göre yeniden revize ettiği "paralel evrenler teorisi" ile anlamlı kılmanın bir yolunu bulur. Yeşim, Handan'ın teorisini tam anlamıyla kavramakta zorlanır ve ondan en basit şekliyle düşüncelerini açıklamasını ister. Handan şöyle izah eder:

"Sürekli takip ettiğim Focus Bilim Dergisi'nde, birkaç yıl önce bir fizikçi tarafından ortaya atılan 'paralel evrenler' adında bir kavrama rastlamıştım. Bu kavramdan yola çıkılarak geliştirilen fiziğin bir kolu olan 'kuantum mekaniği' konusunda birçok çalışma olduğunu öğrendim. Bu çalışmalar birçok evrenin varlığına dair düşünceler çerçevesinde yapılan çalışmalardı. İşte ben tasavvuf mertebelerini 'paralel evrenler' olarak adlandırıyorum. Benim düşüncemde öyle farklı bedende yeniden doğmak falan yok. Paralel evrenlerde aynı ben'den çoğalmış, yaşamını sürdüren birçok ben'ler de yok. Ben; beden aynı beden iken, ruh aynı ruh iken, insan aynı insan iken mertebeleri tamamlayarak 'insan' sıfatının özelliklerini elde ettiğine, 'insan' olmaya hak kazandığına diğer bir söyleyişle paralel evrenler arası geçiş yaparak bunu gerçekleştirdiğine inanıyorum. Yine diğer bir söyleyişle; tasavvuftaki 'Akıl nefisten üstündür' fikrinden yola çıkarak varlığın 'insan' mertebesine ulaştıktan sonra tasavvuftaki insan-ı kâmil noktasına ulaşabilmesi için yedi mertebe sınavına tabî tutulduğunu, bu yedi mertebenin de paralel evrenler olduğunu ve insanın hep kendi aklıyla aynı bedende kalarak bu mertebeleri aştığını düşünüyorum. Aynı bedende kalıyorsun ama bedeninin görünen halleri, bulunduğu paralel evrenin özelliklerine göre

değişim gösteriyor. Maddenin katı, sıvı ve gaz hali gibi yorumluyorum bunu. Her evrenin kendine özgü fiziksel yasaları var... Aynı bedeni taşıyorsun, bedeninin hiç değişmiyor ama gönderildiği evrenlerin özelliklerine göre farklı şekillerde görünüyorsun. İnsan aynı akıl ve aynı bilinçle her mertebede elde ettiği, aklına kattığı her şeyi muhafaza ederek aynı bilincin kapsama alanını her mertebede genişleterek yolculuğuna devam ediyor ve en son mertebeye kadar yükseliyor. Ben buna inanıyorum Yeşim.” (178)

Handan, Yeşim’in kafasına tam oturtamadığı noktaları aydınlatmak adına “*Ete kemiğe büründüm, Yunus diye göründüm!; bir başkası ‘Daimî’yem her can ermez bu sırra!; Mevlana’dan ‘İnsanoğlu bir kere doğar. Nihayet iki kere doğar. Ben defalarca doğdum.*” (180) örneklerini verse de Yeşim onun düşüncelerini kavramakta güçlük çeker. Handan’ın paralel evrenler teorisini en iyi anlayan babaannesi Keriman Hanım’dır. Onun böyle girift bir konuyu çabucak kavramasında doğma büyüme Bursalı olmasının etkisi yadsınamaz. Keriman Hanım’ın Handan’ın teorik düşüncelerini “ipek böceği” üzerinden somutlaması ve Somuncu Baba örneğiyle sağlamaştırması Bursa’yı bütün değerleriyle özümsemesinden ileri gelir. Keriman Hanım, paralel evrenler teorisini;

“İpek böceği; yumurtadan çıkar larva olur sonra tırtıl olur kozaya durur sonra kozayı deler kelebek olur; ama bunların hepsini, aynı hayvan olur. Maddenin halleri dedin, insanın paralel evrenlerdeki halleri farklı olur dedin. İşte onun gibi bu ipek böceği. O da aynı beden, aynı ruh ama dört farklı hâli olur, gerçek kendini buluncaya... Sonra senin bu paralel evrenler, Somuncu Baba’nın Ulucamî’nin üç kapısından aynı anda nasıl çıktığını da açıklıyor.” (205)

cümleleriyle aydınlığa kavuşturur. Handan babaannesinin değerlendirmeleri sonucunda bir noktaya daha temas eder. Acele Bacı, Somuncu Baba gibi veli şahısların sırrı ortaya çıkar çıkmaz bulunduğu diyarı terk etmeleri gerekir. Çünkü paralel evrendeki yaşam sırrı deşifre olmamalıdır. Burada özellikle üzerinde durulması gereken husus, romana hakim olan şehrin başkahramanın paralel evrenler teorisini de şekillendirmekte büyük rol oynamasıdır. Handan’ın Türk dili ve edebiyatı öğretmeni olması, felsefe-tasavvufa ilgi duyması, ölüm olgusuyla yüzleşmesi bu süreçte etkilidir, ama manevi bakımdan pek çok zenginliği barındıran Bursa’da velilerin kerametlerini dinleyerek büyütülmesinin payı da görmezden gelinemez.

Handan, paralel evrenler teorisi ile babasının ölümünü kabullenir. Hayat ve ölüm ikileminde bocalarken geliştirdiği teori, ölümün başka evrene geçişte bir basamak olduğunu insan hayatının paralel evrenlerde mertebesini devam ettirdiğini savunur. Burada esas olan “insan”dır. Ölümle başka bir evrene geçiş yapan insan, önceki hayatını hatırlamaksızın aynı beden, aynı ruh, aynı tecrübe ile varlığını devam ettirir. Değişen sadece formdur, insanın özü korunur. Handan hayat ve ölüm sarkacında bocalayan ve kendini tamamlayamayan insan telakkisinden ziyade yaşadığı her evrende adım adım kendini gerçekleştirmek için çabalayan insan telakkisine inanır. Devir daim eden hayatın her seferinde ölüme galebe çalışı, Handan’ın ölüm acısıyla devreye soktuğu bir savunma mekanizmasıdır.

Can Bey’in ölümü Bursa’da gazetelere basılır ve bu durumdan istifade etmek isteyen Barış, Handan’la boşanma mevzusunu rafa kaldırır. Handan’a düşen mirastan pay alma umudu taşıyan Barış’ın karşısına vaktiyle kimsenin haberi olmadan kıymetli takılarını aldığı ve karşılığında açık çek imzaladığı babaanne Keriman çıkar. Çeki işleme koyacağı tehdidiyle Handan’ı Barış’tan tek celsede kurtarır. Atlattığı badirelerden sonra, babaannesini Keriman Hanım’ın anlattığı Türkistan mitini örnek alıp tulparın kanatları çıkana dek arkasına bakmadan gitme düşüncesiyle tayin isteyen Handan, Doğu Karadeniz’de görevine başlamak için hazırlıklara başlar.

II. Bölüm *Oysa Gökkubbenin Yükünü Öykülerimiz Çeker* başlığını taşır.

Yaşadığı her şeyi gerisinde bırakıp Karadeniz’e doğru yola çıkan Handan, otogardan ilçeye gitmek üzere bindiği minibüste aynı okula tayini çıkan Firûze ile tanışır. İlk günlerini öğretmenevinde geçiren Handan ve Firûze, ertesi gün okul müdürlerinin de yardımıyla ev sahibi Seher Abladan önceki öğretmenlerin evlerini kiralarlar. Handan, ahşap binayı Firûze ise betonarme olanını seçer. Seher Hanım’ın gelini Tazegül, Handan’a tuttuğu evi gösterir. İçeride gördüğü antika eşyalar Handan’ı hayrete düşürür. Bu eşyalar bir çini soba, antika bir lamba ve gül ağacından bir sandıktır. Tazegül ile sohbet eden Handan, onun Seher Hanım’ın gelini olduğunu, türlü eziyetlere rağmen bu evde ikâmet eden Eser Hoca’nın sayesinde okuyup PTT’de memur olduğunu öğrenir. Tazegül, antika kıymeti taşıyan eşyaları kendine hediye bırakan Eser Hoca’nımın bir kutuyu da yeni edebiyat öğretmenine vermesini tembihlediğini söylediğinde Handan epey mutlu olur. Yeni ortamına alışan Handan, evinin arkasındaki kulübeye Tazegül’ün getirdiği minik bir köpek yavrusunu yerleştirir. Eser Hoca’nımın köpeğinin adını

Zıpkın olduğunu Tazegül'den öğrenen Handan, köpeğine Kral II. Zıpkın adını verir. Tazegül'le sohbet eden Handan, onun çocuğu olmadığı için hem kayınvalidesi hem de teyzesi olan Seher Hanım'la yaşadığı sorunlarını ilgiyle dinler. Bu arada elinde kahve tepsisiyle İngilizce öğretmeni Firûze Hanım Handan'ı ziyarete gelir. Tazegül de onları başbaşa bırakıp çıkar. Tazegül'ün yaşadıkları üzerinden töre, gelenek bahsi üzerinde duran Handan, konuyu değiştirmek için Firûze'nin İtalya geçmişini öğrenmek ister, ancak Firûze bu konuyu başka bir vakte erteler. Gününü değerlendirmek adına Eser Hoca'nımın kendisine bıraktığı kutuyu açan Handan, *Vankulu Lügati*, *Marifetname*, *Cem Sultan Divanı*, *Saltukname*, *Divan-ı Hikmet*, *Muhakemetü'l-Lügateyn*, *Fuzuli Divanı*, *Yunus Emre Divanı* gibi pek çok kıymetli eserin ilk taş baskılarıyla karşılaşınca hazine bulmuş gibi sevinir. Bu eserler arasında günceye benzeyen Osmanlıca kaleme alınmış bir defter dikkatini çeker. Handan içerisinde çeşitli hikâyelerin yer aldığı bu defterin yazar kısmında "Eser" imzasını görür. Tazegül'den bu şahsi defteri Eser Hoca'nıma postalamasını rica eder. Tazegül'ün Eser Hoca'nımın hiçbir şeyi tesadüfe bırakmayacağını vurgulamasıyla defteri okumaya karar verir. Handan'ın defteri okumaya başladığı ikinci bölümde anlatım iki koldan sağlanır ve böylelikle Handan'ın hayatından Eser Hoca'nımın geçmişine dönülerek iç içe hikâye tekniği uygulanır. Bu doğrultuda geriye dönüş ve ileriye kırılma teknikleri de gücünü iç içe hikâye tekniğinden alır. Handan, elindeki defteri incelediğinde Eser Hoca'nımın anılarını hikâyeleştirdiğinin farkına varır.

İlk hikâye 22 Mayıs tarihlidir ve *Camdan Ev* başlığını taşır. Çocukluk günlerinde dedesiyle yaşadığı bir anıyı kaleme alan Eser Hoca'nımın anneannesi Bedriye Hatun ve Selanik göçmeni dedesi Bozacı Ahmet'le Bursa'da kuzularla oynayışını, dedesinin ona ok yapışını, camdan bir ev yapacağım deyişini, radyodan yükselen bir kadın sesini anımsar. Dedesinin ölümüyle yapamadığı camdan evini yapmış ve bir türlü fırsat bulup öğretemediği Yunanca'yı öğretmiş addettiğini varsayarak yazısını sonlandırır.

Handan okuduğu gerçek hayat hikâyesinden çok etkilenir. Eser Hoca'nımın Bursalı oluşu, Handan'ın onu kendine daha yakın hissetmesini sağlar. Dedesinin ölümünden duyduğu hüznü bütün içtenliğiyle döktüğü cümleler, Handan'a babasının ölümüyle duyduğu acıyı hatırlatır. Handan anlamsal çizgiden çıkıp edebi yönden göz gezdirdiği hikâyenin güçlü bir kaleminden çıktığı kanaatine varır. Handan, duygu yoğunluğundan sıyrılmak için uyumaya gider.

Eser Hoca'nımın sergüzeşti, Handan'ın hayatını gitgide kuşattıkça roman teknik bakımından iki ana odağa kavuşur. Bu durum, Handan düğümü çözünceye değin varlığını sürdürür. Handan'ın elindeki deftere yoğunlaşması, Eser Hoca'nımı kendi evrenine çekmesini sağlamıştır. Günlüğü sayesinde Eser Hoca'nım da başkahraman olarak belirir. Handan'ın hayat hikâyesinin içinde özgün bir yer edinen Eser Hoca'nımın varlığı iç içe hikâye tekniğiyle birlikte üstkurmaca tekniğini de aktif hâle getirmiştir. Anlam katmanlarının kullanılan tekniklerle sağlamaştırılması, konunun ana eksenden kaymasını önlemiştir. Handan, Eser Hoca'nımın günlüğünü okudukça üzerine düşünmüş, hayatını sorgulamış bir nevi içe bakış sergilemiştir. Bunların sonucunda Eser Hoca'nımla pek çok paydada birleştiğini görmüştür.

İlerleyen günlerde arkadaşı Firûze'nin İtalya macerasına da ortak olan Handan, Firûze'nin ailesi uğruna İtalya'da kalbi kırık bir adam bırakmakla kalmayıp, geleceğini de feda ettiğini hüznle dinler. Handan da Firûze'ye evlenip boşandığını ve bebeğini aldırıldığını anlatır. Karşılıklı iç dökmelerden sonra Handan evine döner. Kafasını dağıtmak için Eser Hoca'nım'ın defterini okumaya niyetlenir.

5 Kasım tarihi düşülen *Annemi Hatırlıyorum* hikâyesinde annesi Hayrunîsa Hanım'ın üç kimlikle anılışına göndermede bulunan Eser Hoca'nım Hayrunîsa Hafız, Deli Hayrunîsa ve Demirci Recep'in karısı Hayrunîsa Hafız Hanım'ın talihine üzülür. Annesinin hiçbir vakit mutlu olamayışına hayıflanır. Her daim annesinin ona ölen kardeşinin adıyla (Cemre Maral) seslenişini, bir ölüyle yarışmak zorunda kalışının iç dünyasında bıraktığı hasarı, iç monolog tekniğiyle sayfalara döker. Eser Hoca'nım, annesinin ölümünün ardından eşyalarını toplarken eski sandıktan bir günlük bulur. Hayrunîsa Hafız Hanım, hayatını iki sayfada özetlemiştir. Annesini öbür yaşama uğurlayan Eser Hoca'nım, kabullenilmemiş bir çocuk oluşunun gövdesinde ince ince sızladığını da itiraf ettikten sonra direkt 11 Teşrin-i sani diye tarih belirtilen *Annem Hayrunîsa Hafız'ın Günlüğünden; Çerçileşen Zamanın Türküsü*'nü aktarır. Hayrunîsa Hafız, ikinci çocuğunun doğum sancıları ile kıvrılırken geriye dönüp ilk doğum sancısını, ilk bebeğini kucağına alışı, ona ad verirken babasının önerdiği isimleri reddedip Cemre Maral verişini tüm detaylarıyla nakşetmiştir güncesine, fakat kızının bir oyun esnasında yıkılan bacanın altında kalıp ölmesi dünyasını altüst etmiştir. Hayrunîsa Hafız'ın dinlediği kızının selâsı, ruhunda derin gedikler açmıştır.

Hayrunîsa Hafız, aklını bir daha toparlayamamış, günlerini kızının mezarı başında geçirmeye başlamıştır. Yine bir gece vakti kızının mezarından dönerken Tuzpazarı'nda rastladığı ihtiyar bir zat, oradaki türbenin bekçisi İsmail Hakkı Bursevî olduğunu, Hayrunîsa Hafız'ın ölüm karşısında aldığı tavrın yanlış olduğunu, isyana yönelmemesi gerektiğini belirterek türbenin içinde kaybolur. Eve geldiği vakit karşılaştığı kişinin her şey bir yana içindeki isyanı nereden bildiğini düşünen Hayrunîsa Hafız, ertesi sabah türbenin yolunu tutar. Mezar taşında gördüğü İsmail Hakkı Bursevî ismi sürüklendiği isyan duygusundan onu kurtarır. Doğum sancısıyla anılarından içinde bulunan an'a dönen Hayrunîsa Hafız, doğumun gerçekleşmesiyle ikinci kızını da Cemre Maral diye kucaklar. Dünyaya getirilen bebek, Eser Hoca'nımdan başkası değildir. Kızının ölümünü kaldıramayıp aklını yitiren Hayrunîsa Hafız, ölüm olgusuna Handan kadar metanetli yaklaşamamıştır. İsmail Hakkı Bursevî'nin yol göstermesiyle hayatın doğal akışını kabullense de doğurduğu ikinci bebeği, hep ablasının kimliği altında görür.

Handan okuduğu hikâyenin tesirini kolay kolay üstünden atamaz. Hayrunîsa Hafız'ın anlattığı mistik hikâyenin gerçekliğini, gerçekse bunları yaşayan kişinin paralel evrendeki çizgisini tahmin etmeye çalışır. Aradığı sorulara cevap bulamayan Handan, Eser Hoca'nımın, annesinin gözünde bir kimlik edinememiş olmasına üzülür. Eser Hoca'nımın üslubunu da ayrıca beğenir. Kendini duygusal yönden daha fazla yormamak için okulda vereceği derslere hazırlık yapmaya girişir.

Handan, birkaç gün köpeği Zıpkın ve Tazegül'le vakit geçirir. Hafta sonunda Eser Hoca'nımın ona bıraktığı taş baskı kitaplardan Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın *Marifetname*'sine vakit ayırır. Yoruluncaya kadar bu eseri okuduktan sonra Eser Hoca'nımın güncesini eline alır. 13 Ocak tarihli *Eksilteli Duyum* hikâyesi, maddi sebeplerden kitaplarını satmak üzere eve sahafları çağırmasını konu edinir. Zor bir pazarlıktan sonra kitaplarını satan Eser Hoca'nım sonradan Osmanlıca kitabının arasında kalan güllerin de sahaflarla beraber gittiğini fark eder. Ertesi gün ilk iş sahafların yolunu tutar, kitapları didik didik arar, ama güllerin başkasına verilmiş olduğunu duyunca eli boş eve döner. Bir gün kırmızı gülleri bulmak yerine onları vereni bulmayı dileyerek bitirdiği hikâye, Handan'ı da bir iç çözümlenmeye sevk eder, ancak merdivenlerden birinin çıktığı yönünde işittiği sesler bütün konsantrasyonunu bozar. Tıkırtıları takip eden Handan, merdivenin

son basamağını çıkan birinin olduğundan emindir ve aşırı derecede korkar. Onu bu korkunç atmosferden çekip kurtaran Firûze'nin kartopu oynama daveti olur. Eve döndüğünde yaşadığı olayın bilinçaltının bir oyunu olduğunu kendi kendine telkin eder.

Handan bu olaydan sonra tekdüze yaşamına devam ederken bir akşam okul dönüşü Tazegül'ün yeğeni Cihan ile tanışır. Cihan, üniversite üçüncü sınıf felsefe bölümü öğrencisidir. Handan'ı her cumartesi toplandıkları felsefe kulübüne katılmaya davet eder. Handan, bu teklifi memnuniyetle kabul eder. Eve döndüğünde ise Eser Hoca'nımın günlüğünü okuyabilecek denli toparlandığını düşünüp deftere uzanır.

Geçmiş Zaman Olur ki başlıklı hikâye 17 Temmuz tarihini taşır. Eser Hoca'nım, karşısındaki adamın sevgisini görmezden geldiği ve affedilme yakarışlarını duymazdan geldiği için şiddete uğramıştır. Yüzü gözü morluklar ve kan içindedir. Eser Hoca'nımın şiddete şiddetle cevap vermeyişi, karşısındakinin konumuna düşmeme kararlılığındandır. Şiddet esnasında beşikteki oğlunun babasının bir örneği olmasından kaygılanır. Bir zamanlar sevdiği adamın ona bunları yapan kişi olduğuna inanmak istemese de maruz kaldığı haksızlıklara bir dur deyip ayrılma kararı alır. Sevgisi, onu hak etmeyen bir adam tarafından hasar almıştır. Eser Hoca'nım yazısını yeni hayatına “merhaba” diyerek bitirir.

Handan, şiddete uğradıktan sonra aynadaki hâlini tasvir eden Eser Hoca'nımın Bursa'da gördüğü silüete benzediğini fark edince irkilir. Aklını daha fazla bulandırmamak için her şeyin benzerlikten ibaret olduğuna kendini inandırmak ister. Hayat mücadelesine şahit olduğu Eser Hoca'nımla “mutsuz bir evlilik ve kırık bir aşk hikâyesi” paydasında birleştiğini görür. Eser Hoca'nımın hayatının yoluna girmesi dileğiyle günlüğün kapağını kapatır.

Cumartesi günlerini Cihan'ın davetiyle felsefe kulübünde değerlendiren Handan'ın Albert Camus'un *Yabancı*'sını yorumladıkları gün Cihan ile arasında bir çekim yaşanır. Handan'ın Camus'un “saçma kuramı”nı Sisyphos'la özdeşleştirmesini akılda kalıcı bir şekilde anlatması, yeni girdiği ortamda ona hayranlık duyulmasını sağlamıştır. Handan, bu süreçte Cihan'a karşı hislerini dışa vuramadığı için güncesine yazmaya başlar. Araya Şubat tatilinin girmesiyle Bursa'ya dönen Handan Cihan'ı özler. Duygularını açtığı Yeşim, onu bu aşka karşı uyarır, ama bir türlü gönlüne söz geçiremez. Tatil bitimi Karadeniz'e dönerken içi

kıpır kıpırdır. Otogarda onu karşılayan Cihan olur. Akşamı Tazegül ve Firûze ile geçiren Handan, eve döndüğünde Eser Hoca'nımın defterine yönelir.

30 Eylül tarihinde kaleme alınmış hikâye *Hatırladıklarımın Az... Çok...* başlığını taşır. İçi boşalmış “yuva” kavramından kendini azat etme girişimi cesaretinde bulunan Eser Hoca'nım yarınlarını feda etmeme kararıyla sergilediği tavrını, bütün açık yürekliliğiyle kelimelere dökmüştür. Kaderi ile yüzleşir ve yüklendiği misyon doğrultusunda hayatını yalnız da olsa bugün merkezinde yaşayacağını adeta herkese ilan eder. Eser Hoca'nım psikolojini aksettirdiği yazıyı, bilinç akışı tekniğiyle kaleme almıştır.

Handan, Eser Hoca'nımın zincirleri kırmasına çok sevinir. Dile getirdiği düşünceler, *“bazı insanların rollerini ve misyonlarını bilerek dünyaya geldiklerine inanması ve günün birinde hayatını yalnız sürdüreceğinden emin olması”* (338) Handan'ın “paralel evrenler teorisi”nin bir yansıması gibidir. Handan, okuduklarında mistik bir yön aramak yerine benzer düşüncelere sahip iki kadın olduklarını kabullenmeyi seçer. Gündelik hayatın keşmekeşine dalan Handan, müdür muavininin odasında duyduklarından sonra bir dönüm noktasında olduğunun idrakine varır. Cihan'la yakınlaşması ilçede herkesin diline düşmüş, özellikle Cihan'ın yakın akrabası Seher Hanım tarafından büyük bir tepki almıştır. Üstelik ilçede Cihan ve Handan'a bir isim bile koymuşlardır: Bamsı Beyrek ile Banu Çiçek... Cihan ailesiyle iletişim kuramadığı için amcasının yanına taşınmış, Handan da imalı bakışlara, haksız eleştirilere uğramıştır. Handan, daha fazla yıpranmamak adına tayin ister. Biraz rahatlamak için sahilde yaptığı yürüyüş sonunda nicedir eline almadığı günlüğü okumaya başlar.

10 Mart tarihli *Kendime Mektup* hikâyesinde Eser Hoca'nım üniversite yıllarında alınan ani bir kararla adım attığı tam tamına sekiz yıl süren bir evlilikten galip çıkışını ve yelken açtığı yeni aşkın hüsrarla sonuçlanışını işler. Sevdiği adam için mesleğini bir kenara bırakıp yurt dışına giden Eser Hoca'nım, gerçekleştirilmeyen evlilik vaadinin, yan yanayken görmezden gelinmelerin, tutulmayan sözlerin kadın olarak varlığını yok saymaktan öteye gitmediğini gözlemlemiş ve bu ilişkiye bir son vermeyi seçmiştir. Ayrıca hesabı bütünüyle kapatmak için sevdiği adama hakkını da helal etmiştir.

Handan, Eser Hoca'nımın hayatını kendi tercihleriyle yönlendirmesinden ve hesabı kapatmasından memnuniyet duyar. Eser Hoca'nımın sevdiği adamlarla

Cihan'ın benzerliğini yakaladığı satırlarda ise epey sarsılır. Okuduklarını tahlile çalışırken çini sobanın yanında birden beliriveren kadının, günlükten fıskıran bir hayalet olduğu zannıyla donakalır. Ne yapacağını bilemez, doğru köpeği Zıpkın'ın kulübesine koşar ve Zıpkın'a sıkı sıkı sarılır. Bu esnada Tazegül, Handan'a misafir geldiğini görür gibi olduğu için yanına gelmiştir. Handan, Tazegül'e olanlardan bahsetmez, ama "paralel evren"e dair teorilerini anlatır. Tazegül, onu ilgiyle dinler. Handan, Tazegül'den Eser Hoca'nımın fotoğrafını ister. Tazegül'ün evden ayrılmasıyla gece hiç adeti olmadığı hâlde Zıpkın'la beraber uyur. Ertesi gün Tazegül, Firûze ve Handan sahile inerler. Sohbet ederken Tazegül, hamile olduğu müjdesini verir. Firûze de yarım kalan İtalyan aşkıyla yeniden iletişim kurduğunu söyler. Handan ise, tayin istediğini anlatır. Dönüşte Tazegül, istediği fotoğrafı Handan'a verir, Handan tıpatıp kendine benzeyen Eser Hoca'nımı görünce çok şaşırır. Tazegül'ün Handan'ı ilk görüşünde Eser Hoca'nımın gençliğine benzetmesi tesadüfi değildir. Eve girdiğinde Yeşim'den gelen telefona koşan Handan, ilçede yaşadığı problemleri ve tayin istediğini Yeşim'le paylaşır. Sonrasında Ankara'ya tayini çıkan Handan, Firûze ve Tazegül'le vedalaşır. Cihan'a gideceğini söylemese de karşılaştığı bir öğrencisi vasıtasıyla Cihan'a Karadeniz'den ayrılacağı haberi ulaşır. Otogardan aşkı kalbine gömülü bir vaziyette ayrılırken başını kaldırdığında bisikletle otobüse yetişen Cihan'ı görür. Sessizce vedalaştığı masum aşkı, otobüsün ilerlemesiyle küçücük bir nokta gibi kalır. Ankara'ya gidip evrak işlerini halleden Handan, üniversiteyi okuduğu şehirden çok özlediği Bursa'ya doğru yola çıkar. Babaannesi Keriman Hanım ve annesi Şevvâl Hanım'a kavuşur. Okulların açılmasıyla Ankara'ya dönen Handan, düzenini oturtur, her cumartesi Cihan'la iletişime geçer. Bir gün, Tazegül'den gelen telefonda Tazegül'ün kız bebeği olacağını ve adına Eser Handan koyacağını öğrenince çok sevinir. İkinci güzel haber İtalya'dan Firûze'nin gönderdiği mektuptadır. Handan Firûze'nin evlenip bir yuva kurmasına ayrıca sevinir.

Yeşim ve Handan'ın annesi Şevvâl Hanım, hem ziyaret hem de emektar vosvosunu Handan'a emanet etmek maksadıyla ona sürpriz yapar. Şevvâl Hanım, sattığı mülklerin parasıyla -Keriman Hanım'ın da onayıyla- kızını yurt dışına mastere gönderme kararı almıştır. Handan ilk başta Cihan sebebiyle bu teklife pek olumlu bakmasa da annesinin tavrı ve Cihan'la aralarına giren mesafe, karar vermesini kolaylaştırır.

Handan, yoğun programına gömüldüğü günlerde uzun müddet okuyamadığı defteri alır. *Genele Çizgi* başlığını verdiği 22 Şubat tarihli hikâyesinde Eser Hoca'nım yalnızlığını, aynı binada yaşadığı iki kadınla kader ortaklığını anlatır. "Ortak babaannemiz ve özüksü halamız" diye adlandırdığı iki kadının hayatına dokunuşuna, oğlunun gitgide babasına benzerliğine uzun uzadıya değinir. "Ortak babaannemiz" in Eser Hoca'nıma Bayan Muhalefet diye seslenişi, tatlıyı yemekten önce tüketmesi, Bursalı oluşu, Hüsnügüzel Çay Bahçesi'ni çok sevmesi Handan'la benzerliğini gitgide büyüten noktalar. Okuduğu son hikâyeden sonra Göktürk harfli *Okuyana* diye vasiyet niteliğinde bir yazı bırakan Eser Hoca'nım Handan'dan hayat hikâyesini romanlaştırmasını istemektedir. Eser Hoca'nımın güncesini sonlandırdığı paragrafın kendi yazdığı bir paragrafla birebir aynı oluşunun şokunu Handan üzerinden atar atmaz onu bulmak için araştırmalara başlar. Üç günlük rapor alıp Bursa'da didik didik aradığı Eser Hoca'nımın geçen sene kanserden vefat ettiğini ve hiç çocuğu olmadığını öğrenir. Araştırmalarına devam eden Handan, Alacahırka Mezarlığı'nda Türk dili ve edebiyatı öğretmenine ait olduğu hemen anlaşılan Eser Hoca'nımın mezarını bulur. Yorumlamaları sonucunda Eser Hoca'nımın "ikiz kardeş ruhu" olduğu kanısına varır. Yaşadıklarını "*Bizim hikâyemiz; ikiz kardeşlerin ruhlarının gittikleri paralel evrende diğer tekini arayışı...*" (462) şeklinde açıklayan Handan, "ikiz kardeş ruhu"yla göçmen bir ailenin çocukları olmaları, Bursa'da kök salmaları, babaanne-anneanne ile büyümeleri, dış görünüşleri, fikirleri, meslekleri, kadın olmaları, mutsuz bir evlilik yaşamaları, kırık bir aşk hikâyesi taşımaları, hayat ve ölüm karşısındaki tutumları, günlük kaleme almaları, paralel evrenlere inanmaları ve tutuştukları kendi olma mücadelesinden galip ayrılmaları bakımından bir bütünün iki parçası gibidir. Romanın ikinci bölümünde Handan'la birlikte başkahraman olan Eser Hoca'nım, ikiz kardeş ruhunun varlığından çok daha erken haberdar olmuştur. Yarım kalan romanını tamamlama görevini Handan'a bırakması, paralel evrenden Handan'ı ziyarete gelmesi bilinçsiz değildir. Yine Tazegül'ün doğacak kızına Eser Handan ismini vermek istemesi de paralel düzlemde ikiz kardeşlerin ruhunun bütünleşeceğini imlemektedir. Handan, Eser Hoca'nıma bir gün muhakkak hayatını roman olarak kaleme alacağı sözünü vererek oradan ayrılır.

Bir süre sonra master başvurusu kabul alan Handan Amerika'ya gitmek üzere yola koyulur, onu bulma ümidiyle Bursa'ya gelen Cihan ise her şeye geç kalmıştır.

Handan, yıllar sonra bir sempozyum davetiyle gittiği İtalya’da vefat eden arkadaşı Firûze ve ailesiyle geçirdiği güzel vakitleri anımsar. Yeşim, kendine güzel bir yuva kurup Antalya’ya yerleşmiş Handan’ı, kızı Alya’nın düğününe davet etmiştir. Düğünde ortak arkadaşları vasıtasıyla Handan’ın Barış’tan boşanmasını sağlayan kişinin babaannesi Keriman Hanım olduğunu hayretle dinlemiştir. Cihan’a ise hiç ulaşmak istemediğini itiraf eden Handan, tüm bu anıların ortasından sıyrılıp verdiği sözü tutmanın iç huzuruyla kendi ve Eser Hoca’nımın güncesinde yer alan paragrafla romanı sonlandırır.

“Soğuk bir kış gecesinin ortasında, yapayalnız ve yorgun evinin kapısını açtı. Sadece ona ait olan bir evdi burası; fakat insan sesinden, insan nefesinden yoksun olan bir ev... İşte, istediği her şeye sahip olmuştu sonunda, ideallerine de kavuşmuştu; ama kimle paylaşılacaktı ki bunlar şimdi? Kimse kimse yoktu ki yanında...

‘Değer miydi? Dedi ya da ‘Değmiş miydi?’ Boşvermeliyim ve misyonumu, benden istenildiği şekliyle gerçekleştirmiş olmama sevinmeliyim. Birine duyulan ihtiyaç mı? Güvenip, sığınacak sakin bir liman mı? Ya da bunun arayışı içinde geçen koskoca bir ömür mü? Boşverrrr, belki gelecek yaşantılara... Kim bilir? Ölüm, sadece adı konmuş ama gerçekte hiç olmayan, aslında hiç yaşanmayan bir kavram. Hiçbir zamanda, hiçbir mekânda, hiçbir evrende yok... Yeniden, yeniden yaşamak var... Hep yaşamak var... Cennet Beklesin... Cennet Beklesin... Cennet Beklesin... Cennet Beklesin... Cennet Beklesin... Cennet Beklesin...” (468-469)

Handan, okumayı tamamladığı romanda birçok kadının hayatına dokunduğunu gururla tekrarlar. Ölümün bir sonu değil yeni bir devr-i daimî temsil ettiğini ve bu gerçeği aramak için yollara düşme zamanının geldiğini iyiden iyiye hisseder. Yeni hayatına merhaba derken babaannesinin “*Arkana bakma! Arkana bakma ki tulpar gölden çıksın, tulparın kulunçları kırılmasın, tulparın kanatları çıksın, tulpar seni sırtına alsın, gökyüzüne uçursun!*” (472) sözlerini yinelerken sözcükleri gitgide kesilir ve roman biter.

SONUÇ

Genel olarak bir değerlendirme yapılırsa *Meridyenin Meryemleri*’nde, toplumun kabullerine, önyargılarına, eril sistemin duvarlarına karşı kanat çırpabilmeyi göze alan kadınların verdiği mücadelenin tekrar tekrar altı çizilir. Kadınların birbirinin ruhundan kopan parçalar taşıdığını vurgulayan romanda örtüşen hayatların ortak

muhasabesi ele alınır. Öyküleri, kaderleri bir yerlerde muhakkak kesişen iki kadının Handan ile Eser Hoca'nım'ın üzerinden tüm kadınlara açılan ortak talih imlenir. Atlas gibi gök kubbeyi sırtlayıp altında sonsuza dek kıvrılmaktansa özgür bir ruhun timsali olan tulpar gibi semaya kanatlanmanın önemi sık sık dile getirilir. Bu yönüyle *Meridyenin Meryemleri* için hassasiyetlerini bir zırh gibi kuşanıp eril sisteme meydan okuyan kadınların romanıdır, demek yerinde olur.

Kültürel canlılığı, mistik boyutu, tarihi dokusu, göz kamaştırıcı güzelliğiyle Bursa'nın ana mekân oluşu romanın ikinci temas noktasıdır. Acılarından filizlenen kadınların yeşilin her tonunu barındıran Bursa ile kopmaz bağlarının bulunması ve uhrevî havasının "paralel evrenler teorisi"ni anlamlandırmasında Handan'a büyük kolaylıklar sağlaması, Bursa'nın yalnızca bir dekor olarak kalmadığının bütün ruhuyla esere sindiğinin göstergesidir.

Üçüncü olarak "paralel evrenler teorisi"nin geliştirilmesi ele alındığında bu teori, hayat ve ölüm sarmalında Handan'ın sorgulamalarından doğmuştur. Babası Can'ı kaybettiği gün ölümün soğuk yüzüyle karşılaşan Handan, tekâmülü tamamlayana kadar insanın aynı beden ve aynı bilinçle değişik formlarda (katı-sıvı-gaz) başka evrenlerde yaşamını devam ettirdiği yönündeki teorisini ileri sürer. Keriman Hanım ise ipek böceğinin gelişim evreleri ve Somuncu Baba menkıbesiyle bu teoriyi temellendirir. Eser Hoca'nım da güncesinde hayatın ölümle son bulmadığını başka bir evrende döngünün sürdüğünü vurgulayarak paralel evrendeki kız kardeşinin düşüncelerini tekrarlar.

Romanda ölüm ve hayat bir tema olarak işlenmiştir. Ölümün gölgesi, özellikle sezdirilir. İlk olarak Can Bey'in ölümü üzerinden Handan'ın ailesi, ikinci olarak ablası Cemre Maral'ın ölümü üzerinden Eser Hoca'nımın ailesi sınanmıştır. Yine Eser Hoca'nım Selanik topraklarından Bursa'ya göçen dedesinin ölümüyle duyduğu hüznü ve annesi Hayrunîsa Hafız'ın ölümüyle içinde kopan fırtınaları, günlüğünde dile getirmiştir. Böylesine acı tecrübeler, iki kadını da ölüm karşısında acziyete düşürmemiş, aksine hayatın sonlandığı sanılan yerden başka bir evrende yeniden yeşerdiği düşüncesine sınıksız sarılmalarını sağlamıştır. Handan'ın çok sevdiği babaannesi Keriman Hanım'ın ölümünü sükûnetle karşılama da bu düşünce etkilidir. Handan ve Eser Hoca'nım kendi olma mücadelesini yaşamın çoğulcu tarafına tutunarak kazanan iki kadındır. Yüklendikleri misyonun bilinciyle paralel evrenlerde sonsuz yaşamı

keşfetmişlerdir... Eserde kadının yaşamı çoğaltan varlığının farkına varmasının, çoğul evrenlerin kilidini ele geçirmesinde başlıca etken olduğu belirtilir.

Meridyenin Meryemleri, türler arasılik tekniği, metinler-arasılik, montaj, üstkurmaca bilinç akışı, iç çözümleme, iç monolog, iç içe hikâye gibi çok çeşitli postmodern roman teknikleriyle okuru çetrefilli bir serüvene ortak ederken; Yahya Kemal, Attila İlhan, Ataol Behramoğlu, Bedri Rahmi Eyüboğlu, Sabahattin Ali, Özkul Çobanoğlu, Ahmet Haşim, Cahit Sıtkı Tarancı şiirlerinden alıntılarla Dostoyevski, Albert Camus, Franz Kafka gibi yazarların romanlarından birer parçayla Müzeyyen Senar, İlhan İrem, Erol Evgin, Sezen Aksu, Sertap Erener, Eda Özülkü, Leman Sam, Nur Yoldaş... şarkılarından birer kuppleyle zengin bir okuma sürecini de beraberinde getirir.

Kısaca; ağırlıklı olarak Bursa olmak üzere dört mekânın - Bursa, Karadeniz, Ankara ve Amerika- örgüsündeki romanda materyalizm eleştirisinin yanında bir metafizik savaşının da işlenmeğe çalışıldığını görüyoruz.

Son söz olarak Sacide Fikret Çobanoğlu'nun *Meridyenin Meryemleri*'nde Bursa semalarından ünlediği sesin evrenler arası sergüzeştine kulak verin ki, kendi Meryem'inizin yankısını da duyabilesiniz...

KAYNAKÇA

ADIVAR, Halide Edip (2016), **Handan**, Can Yay., İstanbul.

BEAUVIOUR, Simone (1993), **Kadın "İkinci Cins III"**, (Çev. Bertan Onaran), Payel Yay., İstanbul.

BERKTAY, Fatmagül (1995), **Tektanrılı Dinler Karşısında Kadın**, Metis Yay., İstanbul.

BUTTLER, Judith (2014), **Cinsiyet Belası**, (Çev. Başak Ertürk), Metis Yay., İstanbul.

ÇOBANOĞLU, Sacide Fikret (2021), **Meridyenin Meryemleri**, Akçağ Yay., Ankara.

DERVİŞ, Suat (2016), **Fosforlu Cevriye**, İthaki Yay., İstanbul.

GÜNTEKİN, Reşat Nuri (2007), **Çalıkuşu**, İnkılap Kitabevi, İstanbul.

GÜRÇAY, Serdar (2019), “Mitolojilerde Uçan At Motifi Üzerine Karşılaştırmalı Bir Çalışma”, **Aydın Türklük Bilgisi Dergisi**, S. 8, s.(37-54).

HAMİLTON, Edith (2016), **Mitologya**, (Çev. Ülkü Tamer), Varlık Yay., İstanbul.

IRIGARAY, LUCE (2014), **Başlangıçta Kadın Vardı**, (Çev. İlknur Özallı, Melike Odabaş), Pinhan Yay., İstanbul.

IRZİK, Sibel; PARLA, Jale (2020), **Kadınlar Dile Düşünce, Edebiyat ve Toplumsal Düşünce**, İletişim Yay., İstanbul.

İNÇİ, Handan (2003), **Roman ve Mekân: Türk Romanında Ev**, Arma Yay., İstanbul.

KARACA, Nesrin (2018), **Yazmak, Kimlik Ve Metin Odağında Kadın Yazarlar**, Akçağ Yay., Ankara.

MİLLETT, Kate (2020), **Cinsel Politika**, (Çev. Seçkin Selvi), Payel Yay., İstanbul.

ROWBOTHAM, Sheila (1998), **Kadın Bilinci Erkek Dünyası**, (Çev. Şükrü Alpagut), Payel Yay., İstanbul.

SANCAR, Serpil (2014), **Türk Modernleşmesinin Cinsiyeti**, İletişim Yay., İstanbul.

TEKİN, Mehmet (2008), **Roman Sanatı 1 (Romanın Unsurları)**, Ötüken Neşriyat, İstanbul.

WOOLF, Virginia (2019), **Kendine Ait Bir Oda**, (Çev. Nurgül Polat), Karbon Kitaplar, İstanbul.